

УДК 811.161.2'373.7

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЗАГАЛЬНОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

М. А. Щипська

У статті проаналізовано стилістичні функції (емоційно-експресивну, оцінну, художньо-виражальну) загальномовних фразеологізмів у поезії кінця ХХ – поч. ХХІ століття. Однією з основних функцій ФО є створення іронічної тональності.

Ключові слова: фразеологізм, стилістичні функції, експресія, образність, іронія, комізм.

Нині загальноновизнаною є думка про те, що “коріння вірша сягає мовлення емоційного типу, тобто мовлення, у якому максимально виражене суб’єктивно-емоційне ставлення мовця до тих або інших явищ життя. Вірш і являє собою гранично згущену, сконцентровану, так би мовити, гіперболізовану форму емоційно забарвленого мовлення, де гранично відчутні кожне слово, кожна пауза, звук і темп мовлення тощо” [1, с. 262].

Емоційна виразність віршованого мовлення досягається різними мовними засобами, серед яких значне місце посідає загальномовна фразеологія, оскільки саме в ній яскраво представлена емоційно-експресивна функція мови. Адже “експресивність як онтологічна риса фразеологічних одиниць (надалі — ФО) постає з їхнього призначення — передавати через почуття наше ставлення до фактів навколишньої дійсності, підсилювати логічний та емоційний зміст висловлюваного, виступати засобом суб’єктивного увиразнення мови. Фразеологізми виступають не позначенням нових реалій, а для оцінної характеристики вже названого” [2, с. 20].

“Віршоване мовлення спрямоване на активізацію смислового сприйняття, тому що це служить основному завданню лірики: змусити читача або слухача перейнятися певними переживаннями, а не просто засвоїти значення уривка” [3, с. 31].

Лексико-семантичний аналіз загальномовних фразеологізмів у поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст. засвідчує, що більшу їх частину становлять: 1) фразеологізми на позначення внутрішнього стану ліричного героя (*хоч твалт кричи, верне з душі, шкребе на серці, убитий горем, серце стискається, душа в п'яти утекла, серце в'яне, ростуть крила, кров кипить, посипати голову попелом*); 2) ФО зі значенням смерті, забуття (*виносити вперед ногами, білі тапці, царство Боже, пам'ять запорошило, дати дуба, піти у вічність, той світ, віддати кінці*); 3) фразеологізми з яскравою характеристикою особи (*вітер у кишені свистить, мати зірку в лобі, не всі дома*); 4) ФО на означення суворих реалій сучасного життя (*лізти у петлю, ходити по лезу, плювати на все і вся, ставати на прю, нести свій хрест, чорні дні*).

У своєму дослідженні проаналізуємо основні стилістичні функції загальнономовних фразеологізмів у віршованих текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст. та окремі способи і прийоми її використання.

Перш за все, як зазначалося вище, фразеологізми, будучи інтенсивною емоційною мовною одиницею, надають віршованій мові емоційно-експресивного та стилістичного забарвлення, тобто виконують емоційно-експресивну функцію. Навіть ті ФО, які не вирізняються особливою емоційністю, завжди містять у собі передумови для виникнення цього стилістичного ефекту. Так, виступаючи у своїй основній функції вираження вищої міри інтенсивності дії чи вищої міри виявлення ознаки, розмовні фразеологізми сприяють створенню найрізноманітнішого емоційного навантаження тексту, пов'язаного з основною стилістичною структурою тексту.

Скажімо, у поезії “1995–2005” В. Неборака читаємо: *скільки людиногодина-людинороків-людиновіків / сплатили українці / впродовж цього десятиліття / щоб вибороти своє право / покинути Україну? / які черги вистояно! / які суми назичено! / що продано і що натомість придбано! / яким коштом / оплачено звільнення! / так рвуть кігті лише з тюрми / так втікають каторжани* (КК, серпень, 2006, №201, с. 160). Експресивно-стилістичні властивості фразеологізму *рвати кігті* (наявність у значенні даної ФО “інтенсивно втікати” просторічного забарвлення) допомагають поетові створити категоричну, експресивну та емоційно значиму характеристику тяжкого життя і нестерпного становища українця у власній державі.

Інший приклад із вірша В. Забаштанського “Рибалка” про гостини онука у бабусі: *Вже місяць, як у бабці Тані / Я на канікулах. Живу / Немов вареник у сметані, / Топчу тетіївську траву* (Забаштанський, с. 53).

Сучасні поети не лише активно використовують загальнономовні фразеологізми у своїх творах, а й намагаються найбільш повно використати їх потенційні виражальні можливості. Продуктивним прийомом такого використання є різного роду семантичний повтор, що виникає при паралельному використанні в одному контексті синонімічних ФО. Так, скажімо, концентрація у невеликому віршованому тексті декількох однорідних фразеологізмів служить розкриттю однієї теми, зокрема, увиразнює портретну характеристику персонажа: *За гробом убитого вбивця іде, / Дрібне та нікчемне створіння бліде. / Фальшива сльоза і печаль напускна, / У чорній душі — таємниця страшна... / Він квіти приніс і вінок покладе, / Його запідозрить не зможуть ніде. / Він хитро замів і заплутав сліди, / Сухим і чистісіньким вийшов з води* (ЛУ, 29.09.05). Фразеологізми *чорна душа* “підступна людина, яка викликає осуд, зневагу”, *замітати сліди* “знищувати, приховувати все, що може викривати які-небудь таємні або несхвальні дії, вчинки і т. ін.” (СФУМ, с. 248), *заплутати сліди* “хитрувати, намагаючись відвести підозру” (СФУМ, с. 520), *виходити сухим з води* “будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим” (СФУМ, с. 93), маючи близькі значення, посилюють експресію висловлювання, яскраво характеризують персонажа, виражають авторську емоційну оцінку зображуваного.

Те ж стилістичне завдання посилення експресії висловлювання вирішується завдяки зіткненню в одному контексті семантично контрастних ФО, наприклад: *душа радіє* “хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось” (СФУМ, с. 225) та *душа ниє* “хто-небудь дуже переживає, страждає” (СФУМ, с. 641): *Все таке ж бо миле нам і любе, / наче з запорозького коша. / Як зтягне „Ой чого ти, дубе” — / і радіє, і рида душа* (Білоус, с. 67) або *останню сорочку віддати* “поділитися з ким-небудь усім, що маєш” (СФУМ, с. 656) і *злупити останню шкуру* “оббирати кого-небудь; визискувати, експлуатувати” (СФУМ, с. 262): *Тільки що той Сибір! Є значніші діла. / Здавна маючи щиру і щедру натуру, / Ти останню сорочку братам віддала — / Спершу, правда, злупивши останню з них шкуру* (Забаштанський, с. 26).

Доволі активне звернення поетів зазначеного періоду до загальнономовних фразеологізмів зумовлене, очевидно, не лише тим, що вона є яскравим виразовим засобом, а й своєрідністю фразеологічної семантики, тим, що більшість ФО дають оцінку широкій сфері почуттів людини, сфері її емоцій, внутрішнього життя, діяльності, іншими словами виконують оцінну функцію.

Зокрема, користуючись класифікацією типів оцінки залежно від об'єкта оцінювання за Т. А. Космедою [4, с. 229–230], у проаналізованих поезіях найчисельнішу групу становлять 1) ФО з антропоцентричною оцінкою, яка передбачає оцінювання реалій об'єктивного світу з позицій людини: *Муркоче лагідно, ступає крадькома... / Поглянеш збоку — ввічливість сама, / Хоча насправді цей служитель музи, / Як муха, здатний на дрібні укуси* (Скомаровський, с. 89), де виступає усічений фразеологізм *як муха у Спасівку*; *Я їм прощаю, бо дурні, / й в осінні ночі зтяжні, / вмостившись ловко, / при лампі мерзну в глушині / і вию вовком* (Базилевський, с. 77); *Не ангел я, але тобі не пара, / у генах спить приборканий Батий. / Поет вмира у ролі яничара, / я пам'ятаю і тому — живий* (Базилевський, с. 19); 2) фразеологізми з християнсько-релігійною оцінкою, яка відображає стан духовності людини, прагнення до досконалості душі: *Першими / з-поміж усіх народів / ми вступили / в епоху Страшного Суду* (Кордун, с. 49); *Жив комуністичною метою [Микола Хвильовий], / щиро визнавав її святою, / задля неї ніс важкий свій хрест / Та збагнув імперського вампіра — / і з'явилася тяжка зневіра. / Й гострий постріл — в скроню — як протест* (Білоус, с. 90); 3) *праглибин біблейських скільки в долях наших / Схожого до болю заскрижалив час. / Полину по вінця у Господніх чашах — / Ми до дна спили полин тих чаш* (Забаштанський, с. 69).

Аналіз оцінної фразеології поетичних творів кінця ХХ – початку ХХІ ст. дозволяє зробити висновок, що в текстах переважно використовуються фразеологічні одиниці з негативною семою. Позитивно марковані фразеологізми вживаються рідше.

Іншою стилістичною функцією фразеології в сучасній українській поезії є створення іронії та комізму. Автори створюють іронічну експресію у віршованому тексті шляхом умисного зіткнення і змішування стилістично протилежних ФО і її лексичного оточення. Наприклад: *Потрібен Києву Коротич, / Як циганові бідний*

родич: / *Хоч він — особа планетарна, / Але для Кисва — „бульварна”* (Скомаровський, с. 79); *Ви так старалися, Наталко* [Наталія Кондратюк, кореспондент ГРТ, автор репортажу, спрямованого проти повсюдного вживання в Україні української мови], / *Всього за тридцять срібняків, / Що нам, їй-богу, стало жалко, / І Вас, і пракодратюків* (Скомаровський, с. 76). У наведених віршованих рядках вживаються одночасно фразеологізми і слова, що належать до різних стилів мовлення (книжного і розмовно-просторічного).

Створюється комічний ефект і завдяки контрасту змісту вірша та способу його мовного вираження: *Почесний член, заслужений діяч, / Двократний кандидат у депутати — / І це за те, що наловчився бач, / Лизать чийсь вельмишановні п'яти* (Скомаровський, с. 21). Вживання ФО *лизать п'яти*, що зафіксована в мові з негативним забарвленням, разом з компонентами-поширювачами *чийсь вельмишановні*, які використовуються для посилення експресивності та емоційності висловлювання, призводить до створення алогізму, який доведено до абсурду.

Трапляються випадки залучення фразеологізмів у словесну гру, результатом якої стає переосмислення, що призводить до створення каламбуру: *Так гарно починав! / Громада вдячним ладом / Просила: / — Не соромся стати нам на плечі, / Щоб далі бачити. / Та не забудь, до речі, / І нам звістить: / що ж там за небоспадом? — / На плечах встоявши, / затим на шиях всівся, / Забувши, хто й по що / підняв його до висі* (ЛЮ, 20.10.05). Даний стилістичний прийом ґрунтується на двоплановості осмислення ФО *сісти на шию (на плечі)* (тобто використовувати кого-небудь у своїх інтересах; вести паразитичне життя, визискуючи кого-небудь), що виникла у результаті яскраво вираженого зв'язку між звичним узагальнено-метафоричним значенням фразеологізму і буквального значенням одного з його компонентів, значенням, що з'явилося під впливом спеціально створеного контексту. Така гра слів виражає іронічне ставлення автора до висловлюваного.

Результатом використання зазначених стилістичних прийомів є комічне зниження висміюваних образів.

Наведені приклади засвідчують значимість контексту фразеологізму у гумористичному творі, оскільки лише він може розкрити авторську настанову на комічне використання стійкого словосполучення.

Часто поети вдаються до використання фразеологізмів з метою відтворення внутрішнього стану ліричного героя. Таким чином реалізується функція передачі внутрішніх якостей персонажа (ліричного героя). Серед таких ФО найчисельнішу групу становлять фразеологізми з компонентом *душа* як виразником психічного стану людини, її настроїв, переживань та відчуттів: *Чи з відстані, а чи із потойбіччя / мене покликав голос чоловічий... / І не постало з голосу обличчя — / лиш жах великий душу перейняв / і повернув у тіло похололе...* (Голота, с. 81); *Сидів я за кермом. Благословлявся ранок.. / Дорога слалася поміж озимих піль, / Між Медоборами — до Кисва з Гущанок, / Сміявся й тишився в бігу автомобіль. / Я в тестя гостював. Добромирку й Лозівку, / Весілля й*

празники додому віз в душі (ЛУ, 17.11.05.); Але тепер за трави непом'яті / Літа скорботні скинули шапки, / І холодно в душі, мов у кімнаті, / Коли вітрами видуто шибки (Забаштанський, с. 43); Думок наринули рої / на душу небайдужу: / „Сміються, плачуть солов'ї” — / пронизує всю душу... (Білоус, с. 28); Монастирський крає дзвін / душу зболену... / Україну бачить він [Петро Калнишевський] / поневолену... (Білоус, с. 39); І щастям серце повнилось, немов / я виграла якусь фатальну битву, / і почуття — не знана ще любов — / мені слова складала у молитву. / Й розкаяння полегкість — вознеси / мене над всім, що досі душу рвало!.. / ... Не відаю, чиї то голоси / тоді молитву першу диктували (Поклад, с. 16); ... Нема, нема вже киці... / У горлі ніби згусток: / І у кімнаті глухо, / І на душі теж пусто. / Кого тепер поглядить, / З ким бавитися нині?... / Її смішна голівка / Лишилась у сльозині (ЛУ, 13.10.05).

Отже, здійснене дослідження стилістичних функцій та прийомів використання загальнономовних фразеологізмів у поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст. свідчить, що характер цього використання обумовлений самою природою фразеологічних одиниць. Разом з основними емоційно-експресивною та оцінною функціями стійкі словосполучення залежно від поставленого автором завдання виконують у поезії різноманітні художньо-виражальні функції, оскільки загальнономовна фразеологія вважається яскравим стилістичним засобом образності і художньої виразності. Крім того, однією з основних функцій фразеології в поезії є створення іронії та комізму. Основою іронічного використання стійких словосполучень є навмисне зіштовхування ФО з її лексичним оточенням.

Список літератури

1. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. — М., 1966.
2. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Посіб. — Луганськ, 2005.
3. Гончаров Б. П. К проблеме смысловой выразительности стиха // Изв. ОЛЯ АН СССР. — 1970. — Т. XXIX. — Вып. 1. — С. 23–33.
4. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
5. Бакина М. А. Общезыковая фразеология в русской поэзии второй половины XIX в. — М., 1991.
6. Равлюк С. І. Аксіологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ століття. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2003.

Джерела

- Базилевський — Базилевський В. О. Украдене небо: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 Білоус — Білоус Д. Г. Ромен хіба не родич Рима?: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 Голота — Голота Л. В. На чоловічий голос: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 Забаштанський — Забаштанський В. О. Найкривніша рідня — К.: Укр. письменник, 1999.
 КК — Кур'єр Кривбасу.
 Кордун — Кордун В. М. Зимовий стук дятла: Поезії. — К.: Укр. письменник, 1999.
 ЛУ — Літературна Україна.
 Поклад — Поклад Н. І. Молоде сонце: Вірші. — К.: Укр. письменник, 1999.

Скомаровський — Скомаровський В. П. Комп'ютер з характером: Сатира і гумор. — К.: Укр. письменник, 2002.

СФУМ — Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наук. думка, 2003.

Щипская М. А. Стилистические функции общеязыковых фразеологизмов в поэзии конца XX – начала XXI столетий.

В статье проанализированы стилистические функции (эмоционально-экспрессивная, оценочная, художественно-выразительная) общеязыковых фразеологизмов в поэзии конца XX – начала XXI столетий. Одной из основных функций ФЕ является создание иронической тональности.

Ключевые слова: фразеологизм, стилистические функции, экспрессия, образность, ирония, комизм.

Tchipskaja M. A. Stylistic functions of general language phraseological units in the poetry of the end of XX – the beginning of XXI centuries.

In the article the stylistic functions (emotionally-expressive, evaluating, artistically-expressive) of general language phraseological units in the poetry of the end of XX – the beginning of XXI centuries are analysed. One of the main functions of phraseological units is the creation of ironical key.

Key words: phraseological unit, stylistic functions, expressiveness, figurativeness, irony, the comic element.

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2007 р.